

۶. والدین و پیشگیری از انحرافات اجتماعی

در سیره امام صادق *علیه السلام

- جمیله حسین پور^۱
- احمد سعدی^۲

چکیده

شخصیت افراد از همان دوره کودکی، تکوین می‌یابد و شیوه‌های گوناگونی جهت تربیت و پیشگیری از انحرافات آنان وجود دارد. در این میان، نقش خانواده در پیشگیری از انحرافات اجتماعی بر کسی پوشیده نیست، اما اینکه خانواده چه مؤلفه‌هایی را مد نظر داشته باشد تا بتواند نقش خود را در پیشگیری از انحرافات اجتماعی به خوبی ایفا کند، در پرتو سیره امام صادق *علیه السلام مورد بررسی قرار گرفته و سعی شده است برخی از این شیوه‌های اصلاح رفتار به والدین عرضه شود. در این نوشتار، پس از بیان مفاهیم انحراف اجتماعی به بیان دیدگاه مکاتب مختلف در مورد علل انحرافات پرداخته شده است. سپس نظر اسلام در این مورد، مطرح و عواملی که می‌تواند در ایجاد انحرافات نقش داشته باشد بیان گردیده است. در ادامه، راهکارهای مناسب در پیشگیری از این انحرافات از بیانات امام صادق *علیه السلام استخراج گردیده و با توجه به ادوار و ابعاد مختلف تربیتی تنظیم شده است. هدف این نوشتار، بیان مؤلفه‌هایی برای والدین

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۶/۱۵ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۳/۱۰.

۱. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، استاد مدعو دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول).

Sama31375@yahoo.com

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه پردیس فارابی دانشگاه تهران.

در پیشگیری از انحرافات اجتماعی از زبان شخصیتی است که سیره و سنت وی آزموده شده و بری از هرگونه خطا است. پژوهش حاضر، مبتنی بر روش کتابخانه‌ای است که بر مبنای موضوع انتخابی از روش تحلیلی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: سیره امام صادق علیه السلام، انحرافات اجتماعی، شیوه پیشگیری، والدین.

مقدمه

بررسی خاستگاه انحرافات اجتماعی از دیرباز مورد توجه اندیشمندان علوم مختلف بوده و نظریه‌های متفاوتی در مورد نقش و تأثیرگذاری شرایط زیستی، روانی و اجتماعی افراد ارائه شده است. اما با توجه به دیدگاه اسلام که انسان را بالفطره دارای انسانیت و فضیلت می‌داند، علاوه بر لحاظ مسئله اراده و اختیار در او، انحراف وی از انسانیت و فضیلت را تحت تأثیر عوامل خارجی می‌داند. اولین و مهمترین عامل خارجی خانواده می‌باشد. نهاد خانواده به عنوان اصلی‌ترین نهاد تربیت نسل آینده، مهم‌ترین نقش را در هنجارمند ساختن افراد جامعه بر عهده دارد و به صورت مستقیم و غیرمستقیم در کاهش انحرافات و آسیب‌های اجتماعی دخالت دارد. خانواده نخستین عاملی است که انسان را تحت تأثیر فضا و روابط و مناسبات خود قرار می‌دهد. همه چیز در این محیط، تأثیرگذار هستند و تأثیرپذیری فوق العاده کودک و روابط عاطفی حاکم بر خانواده، این اثرگذاری را هر چه بیشتر تشدید می‌کنند. با توجه به اهمیت مسأله و با طرح این سؤال که چه شیوه‌های رفتاری می‌تواند بیشترین تأثیر را در پیشگیری از انحرافات اجتماعی داشته باشد؟

ما به سراغ الگوی فکری، اعتقادی و رفتاریمان، امام صادق علیه السلام رفتیم تا سنت آزموده شده و بری از هر گونه خطای ایشان را به عنوان راهکارهای عملی بیان نماییم.

الف. مفهوم‌شناسی

الف. اجتماع: گرد آمدن، تجمع، اجماع، فراهم آمدن، اتفاق کردن بر چیزی، سازگاری نمودن، نزدیکی جسمی به جسم دیگر یا چندین جسم را با هم، اجتماع

گویند (دهخدا، ۱۳۷۳، واژه اجتماع). اصطلاح اجتماع از منظر جامعه‌شناسی، به گروهی از افراد اطلاق می‌شود که دارای پیوندهای قوی و بادوامی هستند و نیز گاهی اوقات، مکان جغرافیایی مشترکی دارند. همچنین، اعضای آن در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت منظمی دارند. افراد این گروه هویت‌یابی قوی با گروه دارند (شارع‌پور، ۱۳۸۹، ۱۱): اما اجتماعی منسوب به اجتماع، کاری یا چیزی که به همگان تعلق داشته باشد، آنچه به گروهی از مردم تعلق دارد را گویند (دهخدا، همان).

ب. انحراف: در لغت به معنی کج شدن، برگشتن به طرفی، منحرف گشتن، کج‌روی آمده است (عمید، ۱۳۷۴، ۱/۲۸۵). در اصطلاح، تعاریف متعددی برای آن عنوان شده است. البته این تفاوت در تعریف، به جهت تفاوت معیارهای در نظر گرفته شده برای سنجش این پدیده می‌باشد. در ذیل، انحراف با توجه به معیار جامعه‌شناسی تعریف می‌شود.

ج. انحراف اجتماعی: رفتاری است که به طریقی با انتظارات مشترک رفتاری یک گروه خاص سازگاری نداشته و اعضای جامعه، آن را ناپسند و نادرست بدانند (ستوده، ۱۳۷۲، ۳۰) و فرد به دوری جستن و فرار از این هنجارها روی آورد (کوئن، ۱۳۷۰، ۲۳۷). پس ملاک اطلاق واژه منحرف بر یک فرد، منطبق نبودن رفتار وی با ارزش‌ها، الگوها و هنجارهای موجود و مخالفت با روش مرسوم در جامعه می‌باشد (قائم‌مقام، ۱۳۵۵، ۱۳۶).

انحرافات اجتماعی دارای اقسامی از قبیل انحرافات نخستین (یعنی انحراف فرد به طور گذرا و تصادفی) و انحرافات ثانوی (یعنی منحرف شدن فرد از نظر عموم افراد جامعه) است.

ب. معیار تشخیص انحرافات

الف. خود فرد (تشخیص فردی): هر فردی می‌تواند با توجه به ارزش‌های جامعه که در آن زندگی می‌کند رفتار خود را ارزشیابی کند.

ب. تشخیص جامعه: اکثریت افراد گروه که با نظام ارزش‌ها و هنجارها آشنا هستند، می‌توانند تعیین کنند که یک رفتار هنجار است یا ناهنجار.

ج. دیدگاه‌ها در مورد علل انحرافات اجتماعی

برای تبیین علل انحرافات اجتماعی، مکاتب مختلفی پدید آمده است از جمله:
الف. مکتب زیست‌شناسی: زیست‌شناسان برای رفتارهای انحرافی سه نظریه را مطرح نموده‌اند: ۱. افراد منحرف را بیشتر به انسان‌های ماقبل تاریخ شبیه می‌دانند؛ ۲. افراد را بر سه دسته تقسیم می‌کنند: چاق، عضلانی، استخوانی؛ آنان انحراف را منتسب به افراد عضلانی می‌دانند. ۳. توزیع کروموزوم‌ها را در رفتار انحراف‌آمیز مؤثر می‌دانند. (احمدی، ۱۳۸۳، ۲۶-۲۳)

ب. مکتب روانشناسی: روانشناسان انحراف فرد را بر اساس نقص شخصیت وی توجیه می‌نمایند (همان، ۳۹-۳۱).

ج. مکتب جامعه‌شناسی: جامعه‌شناسان عقیده دارند رفتار انحرافی افراد متأثر از عوامل اجتماعی است، زیرا عوامل روانی بازتاب ساختارهای اجتماعی می‌باشد (همان، ۷۸-۴۱).

د. مکتب انسان‌شناسی اسلامی: براساس دیدگاه توحیدی، هر انسانی با فطرتی پاک و خداخواه آفریده می‌شود و اگر عوامل انحراف‌زای برونی همچون محیط، تغذیه، تربیت و... بر او اثر منفی نگذارند، فطرت، وجدان، عقل و دل، او را به سوی خوبی‌ها و منبع خیر و برکت (خدا) رهنمایی می‌کنند (الهامی‌نیا، ۱۳۸۶، ۲۴). قرآن مجید در این باره می‌فرماید: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتِ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾؛ روی خود را خالصانه به سوی آیین خدا کن، این فطرتی است که خدا مردم را بر آن سرشته است (روم/۳۰). امام صادق (ع) این آیه را چنین تفسیر می‌فرماید: «فطرتهم علی التوحید»؛ خدا مردم را بر فطرت توحید خلق کرده است (کلینی، ۱۴۰۷، ۱۳/۲).

ولی اگر فرد در محیط آلوده‌ای رشد و پرورش یابد، شرایط جرم و بزه در وجود او تکوین می‌یابد و او آلوده و شرور خواهد شد و در این امر، خانواده پیش از دیگر مراکز اجتماعی در کودک نقش دارد. کودک به موجب حس تلقین‌پذیری خود، یک آئینه صاف و گیرایی است که هرچه در برابرش قرار دهند، گرفته و انعکاس می‌دهد. پس، باید در مقابل او حالات متعادل و مثبتی داشت تا کودک عیناً همان‌ها را در وجود خود

پیاده کند (مطهری، ۱۳۷۸، ۱۰۱/۲). طبق فرموده پیامبر ﷺ «کل مولود یولد علی الفطرة الا ان ابواه یهودانه او ینصرانه او یمجسانه» (أبی الحدید، ۱۴۰۴، ۱۴۱/۶). می‌توان حدود مسؤلیت پدر و مادر را به دست آورد که با فراهم کردن موجبات عکس‌العمل‌های ناروای روحی در دوران ماقبل‌تمیز کودک و موجبات تقلید و تلقین و بعد هم تعلیم، چه نقش مؤثری دارند (مطهری، همان). پس اولین محیطی که برای اصلاح و شیوه درست رفتاری باید مد نظر قرار گیرد خانواده است؛ چراکه اجتماع بزرگ از واحدهای کوچک "خانواده" تشکیل شده است. هر گاه این واحدهای کوچک که رسیدگی به آن آسان‌تر است اصلاح گردد، کل جامعه اصلاح می‌شود و این مسؤلیت در درجه اول بر دوش پدران و مادران است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ش. ۲۴/۲۹۴).

د. عوامل مؤثر در ایجاد انحرافات اجتماعی

الف. ویژگی فردی

شامل جنسیت، سن، محل تولد، بیکاری، نوع نگرش و اهداف زندگی

ب. خانواده

شامل وراثت، خصوصیات خلقی، خصوصیات خلقی، خصوصیات روانی، میزان دینداری، میزان تحصیلات والدین، وضعیت اقتصادی، اختلاف والدین، فوت والدین، طلاق

ج. غذا و تغذیه

د. مدرسه

ه. دوستان و معاشران

و. معلمان

ز. ریاست

ح. رسانه‌ها

شامل تلویزیون و رادیو و ماهواره، اینترنت، بازی‌های رایانه‌ای، موبایل برخی از افراد با این که دارای وضعیت مناسبی در موارد مذکور نمی‌باشند با توجه به دو عامل دیگر که گاهی در بسیاری از بررسی‌ها مورد توجه قرار نمی‌گیرد خود را از فساد و انحرافات حفظ می‌نمایند: اراده انسان؛ اراده خداوند.

ه. والدین و پیشگیری از انحرافات اجتماعی از منظر سیره رضوی

انحراف‌ها و تبه‌کاری‌ها غالباً به تدریج در انسان نفوذ می‌کنند و انسان را قدم به قدم و تدریجاً به پرتگاه می‌کشانند (بابایی، ۱۳۸۲، ش. ۱/۱۵۰) و نیز این انحرافات، غالباً تک علتی نیستند، بنابراین باید مبارزه با آن را از همه جوانب شروع کرد (مکارم شیرازی، همان، ۴۳۲/۱۷). از این روی، امر تربیت امری تدریجی است و مردم به تدریج روحیات خود را عوض می‌کنند، رسول خدا ﷺ در مدت ۲۳ سال به تدریج احکام اسلامی را روشن و در میان مردم پیاده کرد و سیزده سال تمام در ساختن انسان‌ها در مکه پیکار نمود (قرشی، ۱۳۷۷، ۴۱۶).

حال با توجه به عواملی که می‌تواند در ایجاد انحرافات نقش داشته باشد با بهره‌گیری از سخنان امام و پیشوای بزرگ شیعه امام صادق علیه السلام به مواردی که می‌تواند در پیشگیری از این انحرافات نقش داشته باشد می‌پردازیم. اگر بخواهیم مراحل تربیت را بیان کنیم می‌توان گفت تربیت به ۳ مرحله کلی تقسیم می‌شود:
قبل از بارداری؛ دوران بارداری؛ بعد از تولد.

۱. قبل از بارداری

کارهایی که والدین قبل از بارداری موظف به انجام آن هستند عبارتند از دقت در انتخاب همسر، پاک کردن غذا و اموال، عملکرد مناسب حین انعقاد نطفه و... می‌باشد.

۱-۱. انتخاب همسر

همسر انسان به عنوان شریک در تمام مراحل زندگی بر روحیات، عواطف، اخلاق و افکار انسان تأثیر گذاشته و سعادت خانواده را تضمین می‌کند. ثمره این انتخاب درست آن است که چنین خانواده‌ای، فرزندان صالح و شایسته‌ای به جامعه تحویل می‌دهند و از این طریق، سعادت جامعه را نیز تأمین می‌کنند. بنابراین، برای انتخاب درست باید به نکات بسیاری از جمله دینداری، اخلاق، اصالت خانوادگی، هم‌کفو بودن و... توجه نمود که بسیاری از این نکته‌ها در کلام امام صادق علیه السلام بیان شده است. امام صادق علیه السلام هم زنان و هم مردان را به انتخاب همسر نیکو راهنمایی کرده‌اند.

ایشان در مورد ملاک انتخاب همسر شایسته و تأثیر آن بر فرزند می‌فرمایند: «از ازدواج با افراد احمق پرهیزید، زیرا همنشینی با فرد احمق مایهٔ بلا و فرزندش مهمل و بدبخت می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۳۷/۱۰۰). از دیگر توصیه‌های ایشان در انتخاب همسر این است که «بنگر جانث را کجا قرار می‌دهی و چه کسی را در مال و دارایت شریک می‌سازی و چه فردی را بر دین و راز و امانت آگاه می‌کنی. اگر تصمیم به ازدواج داری، دوشیزه‌ای برگزین که به خیر و نیکی و حسن خلق منسوب باشد» (کلینی، ۱۴۰۷، ۲۲۳/۵).

مادران عاقل و با تربیت، از نظر منش‌های فردی و اجتماعی، روی رفتار فرزندانشان تأثیر می‌گذارند. امام صادق علیه السلام جایگاه زنان را در حوزهٔ خانواده چنین به تصویر کشیده‌اند: «زن به منزلهٔ گردنبندی است که بر گردن می‌افکنید. پس مراقب باش که چه چیزی را بر گردن می‌افکنی» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۳۳/۲۰). انسان هوشیار هیچ‌گاه به آراستگی ظاهری مردان و زنان نگاه نمی‌کند و به جمال آنان فریب نمی‌خورد، بلکه به ذات و تدین آن‌ها می‌اندیشد. در این باره امام صادق علیه السلام چنین فرموده‌اند: «اگر مردی با زنی به خاطر جمال و مالش ازدواج کند، به همین امر واگذار می‌شود، ولی اگر برای دین‌داری وی با او ازدواج کند، خدا مال و جمال را نیز نصیبش می‌گرداند» (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۳/۲۰).

ایشان دربارهٔ پاکی درونی و منش زنان در سرنوشت و تربیت بهتر و برتر کودکان فرموده است: «طوبی لمن کانت امه عفیفة»؛ خوشا به حال کسی که مادرش پاکدامن باشد (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ۵۶۴/۲). همچنین حق فرزند بر پدر را چنین بیان می‌کنند: «و فرزند را بر پدر سه حق است: مادر خوب انتخاب کردن، نام نیکو نهادن و پرورش خوب دادن» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ۳۲۲) و دربارهٔ انتخاب مردان می‌فرماید: «مَنْ زَوَّجَ کَرِیمَتَهُ مِنْ شَارِبٍ خَمْرٍ فَقَدْ قَطَعَ رَجَمَهَا»؛ هرکس عزیز خود را به ازدواج مرد شراب‌خوار درآورد، قطع رحم کرده است (فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۱۱۳/۲۱).

۲-۱. تأمین روزی حلال

یکی از عوامل مهم در شخصیت فرد، توجه به نخستین مرحلهٔ رشد است، یعنی

زمانی که نطفه در حال شکل گرفتن است. اولین مسئله مورد توجه، رعایت تقوا و ترک محرّمات توسط پدر و مادر و پرهیز از غذای حرام قبل از انعقاد نطفه می‌باشد؛ چراکه نطفه، ترکیبی از سلول پدر و مادر است و تأثیر لقمه حرام در فرزند در حال نطفه و در حال حمل و در حال شیر دادن و سپس در زندگانی، غیرقابل انکار است (طیب، ۱۳۷۸، ۳۰۰/۸). خوردن حرام، بندگان را از وصول به درجه ابرار باز می‌دارد و مانع از اتصال به عالم انوار می‌شود و نیز، موجب تیرگی و ظلمت و خبثت و غفلت دل می‌گردد و نفس انسانی به واسطه آن، به اسفل درکات هلاکت و ضلالت واصل می‌گردد. فرد، عهد پروردگار را به واسطه آن فراموش و در گمراهی و سرگردانی با شیاطین به سبب آن همراه می‌گردد (نراقی، ۱۳۷۷، ۴۴۰). از این روی، از وظایف پدر تأمین معاش خانواده از راه صحیح می‌باشد. امام صادق علیه السلام در اشاره به اهمیت این مسأله می‌فرماید: «طلب روزی حلال را فرونگذار که روزی حلال، تو را در دین داری کمک می‌کند» (طوسی، ۱۴۱۴، ۱۹۳). از این روایت به دست می‌آید کسانی که در اعتقاداتشان سست شده‌اند و در بسیاری از دستورات دینی سهل‌انگاری می‌کنند، این حالت ریشه در رزق و روزی آنان دارد. چنانچه اگر روزی، حلال بود، انسان را بر فرامین الهی یاری می‌نمود. ایشان در اشاره به تأثیر مال حرام در اولاد می‌فرماید: «كسب الحرام فی الدرّیة»؛ درآمد حرام در اولاد اثر می‌گذارد (کلینی، ۱۴۰۷، ۱۲۵/۵). یعنی پدر و مادر باید مراقب باشند که غذای حرام نخورند؛ چراکه این غذا در فرزندان اثر نامطلوب باقی می‌گذارد. همچنین می‌فرماید: «آن نطفه‌ای که از مال حرام به وجود آید شیطان در آن شریک است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۴۲/۵۷).

۳-۱. انعقاد نطفه

از مهمترین و سرنوشت‌سازترین مراحل تکوین شخصیت هر فرد، مرحله تشکیل و انعقاد نطفه او می‌باشد. حلال‌زاده بودن طفل، بستگی به عوامل گوناگون دارد.

الف) انعقاد نطفه از طریق شرعی و ازدواج

ب) انعقاد نطفه در زمان‌ها و حالاتی که عمل زناشویی حلال و مجاز می‌باشد. اسلام با ظرافت و دقت خاصی نسبت به مرحله قبل از انعقاد نطفه، توجه نشان داده

و رهنمودهای دقیقی در خصوص تغذیه زن و شوهر قبل از آمیزش، زمان و مکان آمیزش، سخن گفتن، نگاه کردن و حتی نیت، خیالات و حالات روحی زن و مرد در این هنگام ارائه داده است. گفتن «بسم الله الرحمن الرحیم»، داشتن نیت پاک و الهی از جمله دستوراتی است که در این باره بدانها سفارش شده است. رعایت نکردن بسیاری از این آداب در هنگام آمیزش، موجب نارسایی‌های جسمی، روحی، معنوی و عقلی در کودک می‌گردد (الهامی‌نیا و احمدی، ۱۳۷۸، ۱۸). با توجه به تأثیراتی که شرایط زمانی، مکانی، روحی و روانی تشکیل نطفه بر فرزند می‌گذارد، امام صادق علیه السلام رعایت آداب خاصی را به هنگام آمیزش با همسر توصیه کرده‌اند. ایشان درباره زمان آمیزش می‌فرمایند: «در این اوقات آمیزش نکنید: ۱. بین اذان صبح و طلوع خورشید ۲. بین غروب تا تاریک شدن هوا ۳. هنگام خورشید گرفتگی و ماه گرفتگی ۴. هنگام زلزله» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۲۵/۲۰). همچنین می‌فرمایند: «در حال خضاب و رنگ کردن با همسرت آمیزش مکن، زیرا اگر فرزند پسری از این آمیزش به هم رسد، رفتار و حرکات زنانه خواهد داشت» (همان، ۲۵۸/۲۰). ایشان همبستری با زن حائض را مایه ناهنجاری در فرزندان می‌دانند (ابن بابویه، ۱۳۸۰، ۲۸۹/۱) و همچنین انعقاد نطفه در زمانی که ماه هلال است، سبب دیوانگی در فرزند می‌دانند (بروجردی، ۱۳۸۶، ۴۰۳/۲۵).

ایشان در مورد مکان آمیزش می‌فرمایند: «کلاغ در آمیزش مخفی کاراست، آمیزش مخفی کارانه را از کلاغ پیاموزید» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ۴۸۲/۱).

همچنین در راستای بهداشت روانی پیش از بارداری می‌فرماید: «هنگامی که آماده می‌شوید برای ارتباط جنسی، خدا را یاد کنید، به درستی که افرادی که در این هنگام، از خدا غافل باشند، اگر نطفه فرزندی منعقد شود، این فرزند در آینده، در رفتارهای شر و بدی، همانند شیطان عمل می‌کند (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ۴۰۴/۳). ایشان در خطاب به شوهر چنین فرموده‌اند: هنگامی که زن به خانه تو وارد شد، پیشانی‌اش را بگیر؛ او را به طرف قبله بنشان و بگو: خداوندا، او را به امانت گرفته‌ام و با میثاق تو بر خود حلال کرده‌ام؛ پروردگارا، از او فرزند با برکت و سالم روزی‌ام کن و شیطان را در نطفه‌ام شریک مساز و سهمی برای او قرار مده (کلینی، ۱۴۰۷، ۵۰۰/۵).

جمله «شیطان را در نطفه‌ام شریک مساز و سهمی برای او قرار مده؛ و لا تجعل

لشيطان فيه شركاً و لا نصيباً» اشاره به آیه ۶۴ سوره اسراء دارد. در این آیه خداوند در جواب شيطان که قسم خورده است فرزندان آدم را گمراه کند، می‌فرماید: ﴿وَ اسْتَفْزِرْ مَنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ اجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجْلِكَ وَ شَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ وَ عَدْهُمْ﴾ شرکت جز در ملکیت و اختصاص تصور نمی‌شود و لازمه‌اش این است که شریک در استفاده از آن ملک، که غرض از تحصیل آن، همان استفاده است، سهم باشد، شرکت کردن شيطان با آدمی در مال و فرزند، سهم بردن از منفعت و اختصاص است. شرکت شيطان در فرزند، یعنی از راه حرام فرزندى برای آدمی به دنیا آید و یا از راه حلال به دنیا آید و لیکن به تربیت دینی و صالح تربیتش نکند و به آداب خدایی مؤدبش نسازد، در نتیجه سهمی از آن فرزند را برای شيطان قرار داده و سهمی را برای خودش (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۰۰/۱۳). طبیعی است تربیت و هدایت فرزندى که شيطان در ایجاد او دخالت دارد، مشکل‌تر خواهد بود.

۲. حمل و بارداری

مرحله پیش از تولد، از مهم‌ترین و حساس‌ترین دوره‌های رشد است و تا حدود قابل ملاحظه‌ای ساختمان روانی و عقلی و اخلاقی و جسمانی کودک در این زمان پی‌ریزی می‌شود (رضانژاد و فاخری، ۱۳۷۹، ۱۴۶). در این دوران، وظایفی بر عهده پدر و مادر قرار می‌گیرد که رعایت آنها در سوق دادن فرد در آینده به سوی مطلوبیت مهم است. سن واقعی هر فرد از زمانی که در رحم مادر است شروع می‌شود و هنگامی که متولد می‌شود نه ماه از وجودش می‌گذرد و در این نه ماه اولیه، از مراحل گذر می‌کند که در تعیین موجودیت او که در تمام عمر او را همراهی می‌کند مؤثر است و تشکیل دهنده من واقعی هر فرد است. بنابراین، خواسته‌ها و تمایلات، ایده‌های پست و بلند مادر، طرز برخورد او با همسر، با دیگران، با پدیده‌ها، با تحولات طبیعی و تغییرات اجتماعی در جنین مؤثر است (قائمی، ۱۳۶۳، ص ۱۰۶). نجابت و پاکدامنی و حجاب و عفاف و طهارت و خباث و شقاوت مادر، در فرزندش نقش مهم و اساسی و بنیانی دارد. از این رو است که امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «خوشبخت کسی است که مادرش دارای گوهر گرانهای عفت و طهارت فکر باشد» (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ۵۶۴/۲). پیامبر

بزرگ اسلام ﷺ مبنای سعادت و شقاوت کودک را از همان ابتدای بارداری تعیین کرده و می‌فرماید: «الشقی من شقی فی بطن امه و السعید من سعد فی بطن امه» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ۴/۴۰۲).

تغذیه دوران بارداری نیز نقش مهمی در صحت و سلامت جسم و روح کودک دارد. مادر شایسته به دور از تمایلات نفسانی، باید از غذاهای نامناسب اجتناب نماید. امام صادق (ع) نیز می‌فرماید: «غذای جنین از آنچه مادر می‌خورد و می‌آشامد تأمین می‌شود، و آهسته آهسته از وجود مادر می‌گیرد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۵۷/۳۴۲). ایشان در مورد تغذیه دوران بارداری فرموده‌اند: به زنان باردار "به" بخورانید، اطفال شما را زیبا می‌کند (شبر، ۱۴۲۸، ۱۶۴).

۳. وظایف والدین بعد از تولد

دانشمندان به خوبی دریافته‌اند که زیربنای زندگی در دوران کودکی، پی‌ریزی می‌شود و سعادت و شقاوت ادوار مختلف زندگی، در گرو طرز تربیت دوران کودکی است (عقیقی بخشایشی، ۱۳۸۷، ۱۱۹۳). محیط خانواده نخستین فضای تربیتی است که فرد را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و به سامان دهی شاکله تربیتی انسان می‌پردازد. این فضا، به دلیل مناسبات و روابط ویژه عاطفی، پایدارترین تأثیرات روحی اخلاقی و رفتاری را در ساختار تربیتی انسان بر جا می‌گذارد. کودک از تمام گرایش‌ها و محرک‌های درون خانواده تأثیر می‌پذیرد و رفتار او به تبع رفتار خانواده شکل می‌گیرد. از این روی در این قسمت ما برآنیم ابعاد مختلف تربیتی والدین را که می‌تواند در پیشگیری از انحرافات مؤثر باشد، در بیانات امام صادق (ع) مورد بررسی قرار دهیم.

۳-۱. بُعد دینی

کودک با فطرت الهی خویش آمادگی دارد که با آموزش‌های دینی آشنا شود. تربیت دینی، احیاء و بازآفرینی درون‌مایه‌های خداخواهی و خداجویی کودکان است تا به دور از روش‌های تصنعی و دستکاری‌هایی روانشناختی، کودکان هویت ناب خویش را بشناسند و به خالق یکتای خود معرفتی روز افزون پیدا نمایند (علاء‌الدین، ۱۳۸۰، ۳۴). پدر و مادر باید کودکان خود را با آموزش‌های دینی و سخنان هدایتگر معصومین آشنا

سازند تا آنها را از غلتیدن در دام انحرافات فکری نجات دهند (فاخری و منتظری، ۱۳۸۵، ۱۶۰). امام صادق علیه السلام نیز به شیعیان خویش سفارش می‌کند که نونهالان خود را پیش از آن که افکار و اندیشه‌های انحرافی گمراه‌شان سازد، با احادیث اهل بیت علیهم السلام آشنا سازند. (کلینی، ۱۴۰۷، ۴۷/۶) در این بخش برآنیم تا تأثیر آموزش‌های دینی که می‌تواند در جلوگیری از انحرافات اجتماعی مؤثر باشد را مورد بررسی قرار دهیم.

یک. خدا محوری

خدا محوری یعنی جهت‌گیری کلیه اعمال و رفتارهای انسان به سوی ملاک‌ها و معیارهای الهی. انعکاس این امر در تربیت، تأثیر بسزایی در نوع عملکرد فرد دارد. یکی از برجسته‌ترین آثار ایمان به خدا، پدید آمدن نوعی احساس معنوی در انسان است، به طوری که قادر به ادراک لذایذی برتر از لذت‌های مادی است (مطهری، ۱۳۷۹، ۳۶/۲-۳۷). این لذت‌ها، آثاری اجتماعی و مادی نیز از خود به جای می‌گذارند. چنانکه از آثار مزبور پیداست، شناخت خداوند پدیدآورنده انگیزه‌ها، رفتارها و روحیاتی خاص در انسان خداشناس است و این آثار به گروه خاصی از انسانها اختصاص ندارد، بلکه هر انسانی با ایمان به خداوند امکان بندگی را می‌یابد و در رفتار و پندار خویش آثار مثبت آن را مشاهده می‌کند. این امر همچنین موجب می‌شود فرد به اوامر الهی عمل کند و از نواهی او خودداری کند. امام صادق علیه السلام فرموده‌اند: «یاد خدا آن است که چون چیزی که خدای عز و جل به آن امر فرموده بر تو وارد شود، آن را بگیری و به آن عمل کنی، و هرگاه چیزی بر تو وارد گردد که خدای عز و جل از آن نهی فرموده، واگذاری» (کلینی، ۱۳۸۸، ش، ۳/۳۷۱).

نکته دیگر در باب خدا محوری این است که فرد خدا محور، خدا را ناظر بر اعمال خود و همراه خود می‌داند (حدید/۴) و او را حتی از رگ گردن (قاف/۱۹) نیز به خود نزدیک‌تر می‌بیند و وقتی که انسان در هر حال، خدا را بر خود ناظر بداند، سعی می‌کند با او مخالفت نکند و اعمال خود را در جهت خشنودی او انجام دهد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «چنان از خدا بترس که گویا او را می‌بینی و اگر تو او را نمی‌بینی او تو را می‌بیند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۵۵/۶۷). بنابراین والدین با رعایت این اصل در تربیت فرزندان،

آنان را در مقابل انحرافات واکسینه می‌کنند؛ چراکه خدامحوری به عنوان نیروی بازدارنده درونی، همیشه و در همه حال با آنان همراه است و اعمال و رفتار آنان را با توجه به قوانین الهی آنالیز کرده و خطا و اشتباهات را در ابتدای مسیر متذکر می‌شود. توجه به این اصل، باید از همان اوان کودکی صورت گیرد، چنانچه امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هنگامی که کودک به سه سالگی رسید لا اله الا الله را به او بیاموزید» (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ۳۹۱).

دو. آخرت گرایی

باور داشتن روز رستاخیز، تأثیر شگرفی در زندگی شخص دارد و همواره بسان دوستی مهربان، او را از فرجام کارهای بد بیم می‌دهد و به انجام خوبی‌ها تشویق می‌کند و در فرونشاندن آتش شهوت مؤثر است. در روایتی از حضرت صادق علیه السلام آمده است: «یاد مرگ، خواهش‌های نفس را می‌میراند و رویشگاه‌های غفلت را ریشه کن می‌کند و دل را با وعده‌های خدا نیرو می‌بخشد و طبع را نازک می‌سازد و پرچم‌های هوس را درهم می‌شکند و آتش آزمندی را خاموش می‌سازد و دنیا را در نظر کوچک می‌کند (منسوب به جعفر بن محمد علیه السلام، ۱۴۰۰، ۱۷۱). والدین باید بکوشند فرزندان خود را هرچه بیشتر با این اصل اعتقادی مأنوس نمایند. امام ششم علیه السلام می‌فرماید: «فرزند... را در هفت سال سوم (از چهارده سالگی به بعد) حلال و حرام یاد دهید» (کلینی، ۱۴۰۷، ۴۷/۶). آموزش حلال و حرام جز از طریق توجه به آثاری که در آخرت در پی دارند صورت نمی‌گیرد.

سه. نماز و عبادت

نماز و عبادت موجب یاد خدا و وسیله شستشوی گناهان و مغفرت و آمرزش الهی است؛ چراکه خواه ناخواه، نماز انسان را دعوت به توبه و اصلاح گذشته می‌کند. همچنین، نماز سدی در برابر گناهان آینده است؛ چراکه روح ایمان را در انسان تقویت می‌کند و نهال تقوی را در دل پرورش می‌دهد و می‌دانیم ایمان و تقوی، نیرومندترین سد در برابر گناه است (مکارم شیرازی، همان، ۲۹۰/۱۶ تا ۲۹۲). رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: شیطان همیشه از دست فرزند آدم، مادامی که بر نمازهای پنج‌گانه محافظت دارد ناراحت است، وقتی که آنها را ضایع کرد، بر او جری می‌شود و او را به گناهان کبیره

می‌کشاند (شریف قرشی، ۱۳۸۲، ۳۶۱/۱). نماز غفلت‌زدا است و به حکم اینکه در فواصل مختلف و در هر شبانه روز، پنج بار انجام می‌شود، مرتباً به انسان هشدار می‌دهد خودبینی و کبر را در هم می‌شکند و وسیلهٔ پرورش فضائل اخلاق و تکامل معنوی انسان است و روح انضباط را در انسان تقویت می‌کند (ناصر مکارم شیرازی، همان، ۲۹۲ تا ۲۹۵).

یکی از مهم‌ترین علل انحرافات و بزهکاری‌ها، دوری از خالق است. نبود نیایش و عبادت در میان مردم، برابر با سقوط و تباهی آنهاست که تنها راه درمان آن، بازگشت دوباره به سوی ارزش‌ها و دستورات و فرامین الهی است و در این میان، یکی از وظایف اصلی پدران و مادران این است که نسبت به نماز و نیایش فرزندان خود، اهتمام داشته و آنها را از دوران کودکی با اهمیت عبادت و نیایش با خدای تعالی آشنا کنند. امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «در پنج سالگی به فرزندان سمت راست و چپ را آموزش دهید و قبله را نشان او داده و بگویید سجده کند. آن‌گاه او را تا شش سالگی واگذارید. فقط پیش روی او نماز بخوانید و رکوع و سجود را یادش دهید تا هفت سالش هم تمام شود. وقتی هفت سالگی را پشت سر گذاشت، وضو ساختن را به او تعلیم دهید و به او بگویید نماز بخواند، تا هنگامی که نه ساله شد وضو و نماز را به نیکی آموخته باشد» (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ۳۹۱).

۳-۲. بُعد عاطفی

عاطفه، میل دیگرخواهی است. براساس این استعداد فطری، انسان قادر است گرایش درونی براساس مهر و محبت به هم‌نوع خود پیدا کند. فرق عاطفه با غریزه این است که غریزه میلی است که جهت آن به سوی خود انسان است (خودخواهی)، اما جهت عاطفه به سوی غیر است (غرویان، ۱۳۷۹، ۱۵۸). از هدف‌های اساسی در تربیت کودکان، پرورش عاطفی آنهاست. استعداد عاطفی در انسان سبب رشد بسیاری از کمالات می‌شود و کمبود آن، موجب بسیاری از اضطراب‌های روحی و ناآرامی‌های روانی، بزهکاری‌ها و انحرافات اخلاقی و اجتماعی، بیماری‌های روانی، افسردگی‌ها می‌شود.

یک. محبت

محبت یک جاذبهٔ عمومی است که تمام ذرات موجودات را به هم پیوسته و هر یک را متصل و مرتبط به یکدیگر می‌نماید و اساس خلقت روی همین پایه استوار گردیده است (امین، ۱۳۶۱، ۱۶۴/۲). انسان تشنهٔ محبت است و کودکان نسبت به آن عطش بیشتری دارند. کانون گرم خانواده و آغوش پرمهر و محبت پدر و مادر می‌تواند این عطش را رفع کند. به نظر بسیاری از دانشمندان، منشأ بسیاری از عقده‌ها، عدم رضای کودک از محبت است. محرومیت از محبت، عوارض ناگواری در پی دارد از جمله اینکه زمینه را برای کم‌رویی او فراهم می‌سازد. چنین کودکی در سنین بعدی، در مواجهه با مشکلات و حل آنها ناتوان و عاجز خواهد بود. اطفالی که در دورهٔ کودکی محبت نبیند، احیاناً در بزرگسالی، ناسازگار و دچار عقده‌های روانی، اضطراب خاطر، انحراف، خشونت، اختلال در روابط، احساس حقارت، بزهکاری و دیگر ناهنجاری‌های تربیتی می‌گردند. منشأ بسیاری از شرارت‌های نوجوانان و جوانان و حتی بزرگسالان، کمبود محبت در دوران کودکی است (یوسفیان، ۱۳۸۶، ۱۲۴). بسیاری از خودکشی‌ها و ناکامی‌های افراد و علت فرار نوجوانان از خانه این است که خود را در خانواده تنها می‌بینند و کسی با آنها در تماس عاطفی نیست.

اولیای دین، محبت به فرزند را به صورت‌های گوناگون سفارش می‌کردند و خود نیز در موارد مختلف نسبت به فرزندان‌شان عملاً ابراز محبت نموده‌اند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هر کس فرزندش را ببوسد، خداوند برای او کار نیکی در نامهٔ عملش می‌نویسد و هر کس او را شاد کند، خداوند او را در قیامت شاد می‌گرداند» (بروجردی، ۱۳۸۶، ۸۶۲/۲۶). اهمیت این مسأله تا آنجاست که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «خداوند بنده را به دلیل محبت بسیار به فرزندش مورد رحمت خویش قرار می‌دهد» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۴۸۳/۲۱). ایشان محبت به کودکان را نیکوترین عمل نزد خدا بیان می‌کنند (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۰۵/۱۰۱). محبت یکی از بهترین و مؤثرترین عوامل پرورش صحیح فرزند است، چرا که مطبوع‌ترین غذای روان کودک است. بنابراین، باید در گفتار و رفتار والدین و مربیان به صورت گوناگون تجلی می‌کند.

دو. احترام و تکریم شخصیت

انسان فطرتاً دارای غریزه حب ذات می‌باشد. ارضای این غریزه، جز از طریق احترام، حُسن معاشرت و توجه به شخصیت فرد حاصل نمی‌شود. فرزندان که مورد تجلیل و احترام قرار می‌گیرند و غریزه حب ذات آنان ارضا می‌شود، بزرگوار و شریف و با شخصیت بار می‌آیند و برای حفظ شخصیت خود، از کارهای زشت اجتناب خواهند کرد (امینی، ۱۳۸۴، ۱۹۲). امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «فرزندانتان را گرامی بدارید و آدابشان را نیکو کنید تا آرمزیده شوید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۹۵/۱۰۱). در مقابل فرزندان که از پدر و مادر، اکرام و احترام نمی‌بینند، در خود احساس پستی و حقارت می‌کنند و روحی شکست خورده و روانی افسرده دارند و مشکل است در آینده بتوانند در جامعه، فعال و منشأ اثر باشند. این‌گونه فرزندان، معمولاً در رفتارهای اجتماعی ناتوان و کم جرئت، در اجرای اوامر الهی، بی‌اراده و در ارتکاب معاصی، بی‌پروا و متهورند (یوسفیان، ۱۳۸۶، ۱۲۵). احترام به فرزند، موجب رشد شخصیت و پرهیز از ذلت، استقلال و اعتماد به نفس می‌باشد. امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ كَرَمَتْ عَلَيْهِ نَفْسَهُ لَمْ يُهِنْهَا بِالْمَعْصِيَةِ»؛ آن کس که کرامت نفس خود را باور دارد، هرگز آن را با گناه، پست نمی‌کند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۶۳۴). تکریم و احترام فرزند به شیوه‌های مختلفی صورت می‌گیرد از جمله بازی و رفاقت با فرزند، سلام کردن به فرزند و جواب سلام او، وفای به عهد وی، نام فرزند را با احترام بردن، مشورت، پاسخ مناسب به ابراز وجود فرزند و...

اولیای دین به مسأله تکریم و بزرگداشت فرزند اهمیت زیادی داده‌اند و علاوه بر تعلیم روش‌های تربیت صحیح، خود نیز بدان ملتزم بوده و پیروان خود را به آن سفارش می‌کردند. امام صادق علیه السلام فرمودند: «فرزندان خود را بسیار بیوسید، زیرا برای شما در هر بوسیدن درجه‌ای است» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۴۸۵/۲۱). همچنین می‌فرمایند: «کودکان را دوست بدارید و به آنها محبت کنید، پس اگر به آنان وعده‌ای دادید، به آن وفا کنید» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۴۸۳/۲۱). در سیره امام صادق علیه السلام می‌خوانیم که امام در بازی کودکان شرکت می‌کرد و سلام کردن به آنان را، از امور مهم تلقی می‌کرد (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۱۵/۱۶).

سه. رعایت عدالت و مساوات

بی‌عدالتی میان فرزندان، مایهٔ احساس محرومیت از عشق و علاقه می‌شود و موجبات کینه، حسادت، خشم و عصیان آنان را پدید می‌آورد و به تدریج کینه‌توز و انتقام‌جو خواهند شد. هرگاه کودک با بی‌عدالتی مواجه شود، خود را نسبت به دیگران حقیر و پست‌تر می‌بیند. اگر این احساس در او عمیق و ریشه‌دار گردد، آرامش روحی خویش را از دست می‌دهد و با افسردگی و چهره‌ای آزرده در اجتماع ظاهر می‌شود. همچنین بی‌عدالتی، تخم بدبینی در دل کودک می‌کارد و با احساس بدگمانی به پدر و مادر، سر از نافرمانی و طغیان درمی‌آورد و برای جبران کمبودهای ناشی از بی‌عدالتی، سراغ پناهگاه دیگری می‌گردد، گرچه نامطمئن باشد. کودکی که با چنین شیوه‌ای رشد می‌کند به تدریج به آن عادت می‌کند و همین رفتار را دربارهٔ دیگران نیز به کار می‌برد. از این رو گفته‌اند: بسیاری از جرم‌ها و بزهکاری‌ها، ناشی از بی‌عدالتی پدر و مادر در دوران کودکی است (قائمی، ۱۳۶۶، ۳۷۵ و ۳۷۸).

امام صادق علیه السلام والدین را دعوت به رعایت عدالت در بین فرزندان می‌نماید: «بین فرزندان خود به عدالت رفتار نمایید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۹۲/۱۰۱). ایشان به نقل از سیرهٔ عملی رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «رسول خدا مردی را دید که دارای دو کودک بود و یکی از آنان را در حضور دیگری بوسید و آن دیگری را رها کرد؛ حضرت به عنوان اعتراض فرمود: پس چرا آن یک را نبوسیدی و با آنان یک نواخت رفتار ننمودی» (ابن بابویه، ۱۳۶۷، ۱۶۰/۵).

۳-۳. بُعد اجتماعی

آدمی، موجودی اجتماعی است و آرامش و گذران زندگی خویش را در کنار هموعان تأمین می‌کند، همچنین با تبادل نظر و اندیشهٔ خود با دیگران به تکامل روحی دست می‌یابد و استعدادهای گوناگون خود را شکوفا می‌سازد. به دلیل حضور غیرقابل اجتناب فرزندان در اجتماع و حضور در بین گروه‌های مختلف، یکی از وظایف والدین، نظارت بر فرزند و معاشرانش در گروه‌های مختلف می‌باشد که در ذیل، به بررسی این موارد می‌پردازیم.

یک. انتخاب معلمان و مربیان

فرزندان بیشتر تابع پدر و مادر هستند و پس از آن تحت تأثیر معلم واقع می‌گردند. اگر معلمان و مربیان جامعه به جای صفات اخلاقی به اخلاق زشت آلوده باشند، نه تنها از عهدهٔ تعلیم و تربیت انسانها بر نمی‌آیند، بلکه آنان را به جای اصلاح، به فساد می‌کشاند (الهامی‌نیا و احمدی، ۱۳۷۸، ۹۰). پس والدین باید در انتخاب مربی و معلم فرزندان دقت نمایند.

حضرت رضا علیه السلام می‌فرماید: «مُعَلِّمُ الْخَيْرِ وَ الدِّينِ يَقُومُ مَقَامَ الْآبِ»؛ معلم خوب قائم مقام پدر است (منسوب به علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ۳۳۴). معلم، موظف است ضمن انتقال علم و آگاهی به شاگردان، آنان را با راه و رسم خودسازی و پالایش فکر و قلب آشنا سازد، چنین وظیفه‌ای بیشتر با عمل، انجام می‌گیرد تا گفتار، زیرا رفتار و گفتار معلم، خواه ناخواه الگوی متعلمان قرار می‌گیرد و الگو باید زیبا و پسندیده باشد. زیرا غریزهٔ عمل آدمی، قوی‌تر از غریزهٔ علمی او می‌باشد. عملکرد همهٔ پیامبران و اولیای الهی که معلمان و مربیان واقعی بودند چنین بوده است که اخلاص و صفا را در مکتب و اجتماع در رویارویی با متعلم، به او انتقال می‌دادند و همواره فراگیران آنها، از چهره، حرکات اعضا و جوارح، گفتار و رفتار و از تمام وجود آنها، درس ادب و عرفان می‌آموختند و هنگامی که در محضرشان، شرفیاب بودند، همه چیز، جز خدا را از یاد می‌بردند و غرق معنویات می‌گشتند. (الهامی‌نیا و احمدی، ۱۳۷۸، ۱۰۸)

امام صادق علیه السلام اثر تعلیم معلم بدون عمل را، به بارانی تشبیه می‌کند که روی صخره می‌ریزد و بر روی آن می‌لغزد و تأثیری ندارد (کلینی، ۱۴۰۷، ۴۴/۱). معلم باید توجه داشته باشد که میان رفتار و کردارش با گفتارش، وحدت و همبستگی وجود داشته باشد. ایشان همچنین می‌فرماید: «با غیر زبان، مردم را دعوت کنید که اگر در شما پرهیزکاری و تلاش و نماز و کار خیر مشاهده کنند، این خود دعوت است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۰۹/۶۷). بنابراین فردی که در مقام عالم و معلم قرار می‌گیرد، موظف است به معارفی که در حوزه‌های مختلف کسب کرده عمل کند و هرگاه عملکردی خلاف اصول از خود نشان دهد، شایستگی مقام تعلیم و تعلم را ندارد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هرگاه دیدید عالمی دوستدار دنیاست، او را بر دینتان، مشکوک شمارید.

زیرا هر دوستی، گرد محبوب خویش می چرخد» (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ۳۹۴/۲). والدین وظیفه دارند در مورد افرادی که به عنوان مربی و معلم برمی گزینند تحقیق کنند و بعد از احراز صلاحیت آنان، فرزندان را تحت تعلیم این افراد قرار دهند.

دو. انتخاب دوستان و معاشران

روان انسان قبل از کامل شدن، در تأثیرپذیری از هر چیزی که با آن مجاورت داشته باشد، قابلیت کامل دارد، مانند آئینه صاف که با هر چیزی روبرو قرار گیرد عکس آن را در خود می پذیرد (خانی و ریاضی، ۱۳۷۲، ۳/۳). امام صادق علیه السلام فرموده که پدرم به من فرمود: «هر کس با بدان بنشیند سالم نمی ماند» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ۳۷۶). آسیبی که امروزه از طریق دوستی های غیر متعارف متوجه فرزندان می گردد، منجر به بزهکاری در زمینه های مختلف می گردد و توجه جدی خانواده ها را برای مبارزه با این آسیب فرهنگی می طلبد. انسان خواه و ناخواه بخش مهمی از افکار و صفات اخلاقی خود را از طریق دوستانش می گیرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۷۳/۱۵). امام صادق علیه السلام می فرماید: «از رفاقت و همبستگی سه گروه بر حذر باش: خائن و ستمکار و سخن چین» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۲۹/۷۵). بنابراین والدین برای پیشگیری از بروز بسیاری از انحرافات باید در انتخاب معاشران فرزندان دقت عمل داشته باشند و با ملاک هایی که برای فرزندان شان برمی شمارند معیار دوست خوب را برای فرزندان شان مشخص کنند. امام صادق علیه السلام فرمودند: پدرم از پدرش امام سجاد علیه السلام نقل کرد که فرمود: ای فرزندم متوجه باش که با پنج شخص همنشینی نکنی و با آنها گفتگو و رفاقت ننمائی، پرسیدم پدر جان آنها کیستند؟ فرمود:

۱. زنهار که با درگوه همنشین مشو، زیرا او مثل سرابی است که دور را نزدیک و نزدیک را در نظرت دور جلوه می دهد.
۲. برحذر باش که با فاسق و گنهکار همنشین شوی، زیرا او تو را به یک لقمه یا کمتر از آن می فروشد.
۳. برحذر باش از همنشینی با بخیل، زیرا او مال خود را در سخت ترین نیازهایت از تو دریغ دارد.

۴. با فرد احمق (کم عقل) همنشین نباش؛ زیرا او می‌خواهد به تو سود رساند، ولی بر اثر حماقت به تو زیان می‌رساند.

۵. مبادا با آن کس که قطع رحم کند رفاقت کنی (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۳۲/۱۲).

سه. ایجاد موقعیت ازدواج

یکی از مهم‌ترین طرق مبارزه با فحشا، ازدواج ساده، آسان، بی‌ریا و بی‌تکلف است، زیرا این نکته مسلم است که برای برچیدن بساط گناه، باید از طریق اشباع صحیح و مشروع غرائز وارد شد و به تعبیر دیگر، هیچ‌گونه مبارزه منفی بدون مبارزه مثبت مؤثر نخواهد افتاد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۴۵۷/۱۴). امام صادق علیه السلام نقل نموده که: روزی رسول اکرم صلی الله علیه و آله به منبر رفت و پس از حمد و ثنای الهی فرمود: ای مردم، جبرئیل از پیشگاه الهی نزد من آمد و گفت دختران باکره مانند میوه درختند، موقعی که می‌رسد اگر چیده نشود، اشعه آفتاب فاسدش می‌کند و وزش باد آن را پراکنده می‌سازد. همچنین دختران وقتی به حد بلوغ رسیدند و مانند زنان در خویشتن تمایل جنسی احساس نمودند، دارویی جز شوهر ندارند و اگر همسر نگیرند، از فساد ایمن نیستند چه آنکه بشرند و بشر از خطا و لغزش مصون نیست (ابن بابویه، بی تا، ۲۱۸/۱).

ازدواج یکی از ارکان مدنیت و راهی مهم برای آسایش جامعه و رفاه بشر به شمار می‌رود. گویند وقتی یوسف با همسر سابق عزیز (مصر) ملاقات کرد، به وی گفت: چه چیزی تو را بر آن کار (زشت که قبلاً نسبت به من کردی) واداشت؟ گفت: سه خصلت: جوانی، ثروت و اینکه همسر نداشتم (یعنی پادشاه ناتوانی جنسی داشت) (جزائری، ۱۳۸۰، ۲۹۳). این سخن نشان می‌دهد که یکی از عوامل انحرافات جنسی، عدم ارضاء صحیح میل جنسی در دوران جوانی است.

تکثیر نسل و بقای آن در گرو پیوند زناشویی است. آرامش روحی و روانی زن و مرد در سایه چنین پیوندی حاصل می‌شود. تأمین غریزه جنسی به طریق صحیح و از راه مشروع، تنها از طریق ازدواج میسر است. پس بر والدین و مسلمین واجب است در جهت سهولت این امر بکوشند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: کسی که مجردی را تزویج

کند و امکان ازدواج او را فراهم نماید، از کسانی است که در قیامت خداوند به آنان نظر لطف می‌کند (طوسی، ۱۴۰۷، ۴۰۵/۷).

۳-۴. بُعد اخلاقی

یکی از ابعاد مهم تربیتی، تربیت اخلاقی است. مراد از تربیت اخلاقی، اعمال روش‌ها و به کارگیری اصولی است که در پرتو آن‌ها، فرد فضایل اخلاقی را کسب می‌کند و صفات رذیله را از خود دور می‌سازد. با مطالعه و بررسی سیره تربیتی امام صادق (علیه السلام) به خوبی آشکار می‌گردد که تربیت اخلاقی در کنار سایر روش‌های تربیتی، مهم‌ترین و اساسی‌ترین بُعد تربیت است.

یک. دور نگاه‌داشتن از مسائل جنسی

برای ریشه کن ساختن مفسده‌های اجتماعی مانند انحراف‌های اخلاقی و اعمال منافی عفت، صرفاً توسل به اجرای حدود و تنبیه منحرفان کافی نیست؛ چون در هیچ یک از مسائل اجتماعی، چنین برخوردهایی نتایج مطلوب را به همراه نداشته است. پس باید مجموعه‌ای از مسائل فکری و فرهنگی آمیخته با آداب اخلاقی و اعتقادی در یک محیط اجتماعی سالم مانند خانواده به فرزندان، آموزش داده شود (نوری زاد، ۱۳۸۳، ۲۲۳). از مسائل مهم در تربیت صحیح جنسی فرزندان، کنترل میل جنسی آنهاست. اگر این میل کنترل نشود، تمام توجه نوجوان را به سوی خود جلب می‌کند و او را از درس و فعالیت بازمی‌دارد و روز به روز با انحرافات جدیدتری آشنا می‌کند (یوسفیان، ۱۳۸۶، ۸۷). کودکانی که هنوز به سن بلوغ نرسیده‌اند، نباید از مسائل جنسی آگاهی یابند؛ چراکه ذهن خلاق آنان با چنین مسائلی سخت مشوش می‌شود. قرآن با رعایت ریزترین مسائل آموزشی می‌فرماید: فرزندان شما که به حد بلوغ نرسیده‌اند، در هنگام وارد شدن به اتاق - در سه وقت - باید از والدین خویش اجازه بگیرند تا آنان بتوانند - در صورت لزوم - پوشش مناسبی برای خویش فراهم سازند (نور/۵۸). آگاهی کودکان در مقطع ابتدایی از جزئیات مسائل جنسی و گسترش آن به محیط مدرسه و کانون‌های آموزشی، برای یک انسان عاقل بسیار ناراحت‌کننده است (نوری زاد، ۱۳۸۳، ۲۲۲). بنابراین بر والدین لازم است اعمال جنسی خود را در خفا و به دور از چشمان فرزندان انجام

دهند. امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «موقعی که در اتاق، کودکی حضور دارد مردان با زنان یا کنیزان خود نیامیزند، زیرا این عمل طفل را به راه بی‌عفتی و زناکاری سوق می‌دهد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۹۳/۱۰۰). ایشان همچنین در پاسخ به سؤال یکی از یاران خود در باره دختر بچه نامحرم چنین می‌فرماید: «وقتی دختر بچه به سن شش سالگی رسید، برای تو شایسته نیست او را بیوسی و بر دامن خود قرار دهی» (طبرسی، ۱۳۷۰، ۲۲۳). همچنین به والدین سفارش می‌کنند: «باید رختخواب بین پسر با پسر، پسر با دختر و دختر با دختر را در ده سالگی از هم جدا کرد» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ۴۳۶/۳).

دو. پرورش فضایل اخلاقی

دوران نوجوانی و جوانی بستری مناسب برای القا و عرضه هر نوع فکر و اندیشه‌ای از سوی اولیا و مربیان و کسب فضایل یا رذایل اخلاقی و زمینه‌ای مناسب، برای رشد استعدادها و نهفته‌سازی انسانی است. قلب و روح جوان به کشتزاری می‌ماند که از هر نظر، شرایط کشت و کار در آن فراهم است. حال اگر کشاورز با ابزار مناسب، بذر مرغوب و دفع به موقع آفات، کشتزار را به خدمت گیرد، محصولی گران‌بها درو خواهد کرد؛ ولی اگر این کشتزار به حال خود رها شود، محل رشد خار و خاشاک شده و به بیابانی بی حاصل تبدیل خواهد شد. قلب جوان، لطیف و ملکوتی است و انگیزه رشد گناه در آن ضعیف است و بازگشت و توبه از گناهان آسان است؛ اما هر چه سن بالا می‌رود، ریشه گناه در قلب قوی‌تر و محکم‌تر می‌گردد تا جایی که کندن آن کاری دشوار است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۱، ۷۱).

بنابراین تربیت اخلاقی از همان آغاز کودکی شروع می‌شود. انسان در پرتو تربیت اخلاقی از رذایل و صفات نکوهیده می‌رهد و به فضایل و خصلت‌های پسندیده آراسته می‌شود و به خیر و سعادت می‌رسد (یوسفیان، ۱۳۸۶، ۷۴). امام صادق علیه السلام به والدین سفارش می‌کند برای تربیت اخلاقی کودکان به آنان اجازه دهند تا با دست خودشان صدقه دهند، گرچه به اندازه تگه نانی یا یک مشت از چیزی باشد (مجلسی، ۱۴۰۴، ۱۲۷/۱۶). همچنین ایشان در اشاره به اهمیت این موضوع می‌فرمایند: «خدا رحمت خود را بر فردی نازل کند که فرزند خود را به نیکی وادارد» (بروجردی، ۱۳۸۶، ۸۵۶/۲۶).

البته نباید این نکته را نادیده گرفت که کودکان، زمانی آراسته به زینت فضایل اخلاقی می‌شوند که این نوع عملکرد را در والدین خود مشاهده کنند. امام صادق علیه السلام نقل فرموده که «پدرم بسیار یاد خدا می‌نمود، همراه او راه می‌رفتم، او را در حال ذکر می‌دیدم، با او غذا می‌خوردم، او را در حال یاد خداوند می‌دیدم، با مردم سخن می‌گفت و این کار، او را از یاد خدا غافل نمی‌کرد (شیخ حر عاملی، ۱۴۱۴، ۳/۱۳۵).

نتیجه‌گیری

از مجموع مطالب مطرح شده در این نوشتار، این نتایج به دست می‌آید:

۱. چون تعالیم ائمه اطهار علیهم السلام، منحصر به یک عصر نمی‌باشد و آنان، مشعل‌دار هدایت در هر زمانی می‌باشند و نیز به دلیل ویژگی عصمت آنان و اینکه راهکارها و عملکرد آنان آزموده شده و بدون نقص است، بنابراین تأسی به کلام و سنت آنان، بهترین شیوه در جهت اصلاح و خودسازی و پیشگیری از انحرافات می‌باشد.
۲. در عین اینکه عوامل زیادی می‌تواند در پیشگیری از انحرافات اجتماعی افراد نقش داشته باشد، ولی با توجه به احادیث امام صادق علیه السلام نقش خانواده در این زمینه بسیار پررنگ‌تر می‌باشد. رفتار افراد، به تبع رفتار خانواده شکل می‌گیرد. اگر والدین در بسیاری از اعمال و رفتار روزمره خود دقت نمایند و به تجزیه و تحلیل و ریشه‌یابی آنها بپردازند، درمی‌یابیم که بیش‌تر آنها از تربیت خانوادگی سرچشمه می‌گیرد و با اصلاح رفتار والدین، می‌توان از بسیاری از ناهنجاری‌ها پیشگیری نمود.
۳. با توجه به بررسی صورت گرفته در احادیث امام صادق علیه السلام مشخص گردید دلیل انحراف افراد، محدود به خود فرد نمی‌باشد؛ بلکه گاهی دلیل این انحرافات از عملکرد والدین که در سه مرحله از زندگی فرد رخ داده، نشأت گرفته است. این سه مرحله عبارت است از: قبل بارداری، انعقاد نطفه و بارداری، بعد از بارداری.
۴. از بیانات امام ششم علیه السلام مشخص گردید عواملی که می‌تواند قبل از بارداری والدین در سرنوشت و عملکرد فرزندان تأثیرگذار باشد عبارت است از انتخاب همسر شایسته، توجه به لقمه حلال، توجه به آداب زناشویی و شرایط انعقاد نطفه.
۵. والدین در دوره حمل و بارداری باید به تغذیه و رفتار و منش خود توجه کنند.

احادیث بسیاری از امام صادق علیه السلام در باب تغذیه مناسب دوران بارداری و تأثیر غذاها مطرح شده است.

۶. از بیانات امام صادق علیه السلام مشخص گردید والدین باید برای تربیت فرد، ابعاد مختلفی را مد نظر قرار دهند و این امر، والدینی توانا می‌طلبند که با شناختی صحیح، رفتار مناسبی را با فرزندان داشته باشند. بنابراین، متولیان امور فرهنگی باید برای اصلاح و ترقی جامعه به سراغ توانمند و سامانمند کردن خانواده بروند و تمام جهت‌گیری‌ها و سیاست‌ها را متوجه تشکیل، پایایی و پویایی خانواده کنند تا نسلی فرهیخته، سالم و بالنده به جامعه تحویل دهند.

۷. به جهت برخورداری انسان از ابعاد مختلف وجودی و داشتن نیازهای چندگانه، ضروری است تا هر یک از این ابعاد در حد منطقی و اعتدال در جایگاه خاص خود قرار گیرد و به وسیله ارضای منطقی نیازها، انسان از یک شخصیت موزون و بسامان برخوردار شود و در چارچوب هنجارهای پذیرفته شده حرکت کند و از انجام رفتارهای انحرافی خودداری نماید.

کتاب‌شناسی

۱. ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، اول، قم، مکتبه آية الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی، ششم، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۳. _____، علل الشرائع، ذهنی تهرانی، محمد جواد، اول، قم، انتشارات مؤمنین، ۱۳۸۰ ش.
۴. _____، عیون أخبار الرضا علیه السلام، محمد تقی آقا نجفی، اول، تهران، انتشارات علمیه اسلامی، بی تا.
۵. _____، من لا یحضره الفقیه، دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی اسلام و تعلیم و تربیت وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ق.
۶. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، اول، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۳.
۷. احمدی، حبیب الله، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، بی‌چا، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
۸. الهامی‌نیا، علی اصغر، سیره اخلاقی - تربیتی امام خمینی (قدس سره)، بی‌چا، قم، زمزم هدایت، ۱۳۸۶.
۹. الهامی‌نیا، علی اصغر و احمدی، محمد رضا، تعلیم و تربیت در اسلام (۲)، بی‌چا، قم، مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه، ۱۳۷۸.
۱۰. امین، نصرت، مخزن العرفان در تفسیر قرآن، بی‌چا، تهران، نهضت زنان مسلمان، ۱۳۶۱ ش.
۱۱. امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۴.
۱۲. بابایی، احمد علی، برگزیده تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۲ ش.

۱۳. بروجردی، آقا حسین، منابع فقه شیعه، اول، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶ق.
۱۴. بروس کوئن، درآمدی بر جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، اول، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۷۰.
۱۵. تیممی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، دوم، قم، دارالکتاب اسلامی، ۱۴۱۰ق.
۱۶. جزائری، نعمت الله بن عبدالله، داستان پیامبران یا قصه های قرآن از آدم تا خاتم، یوسف عزیز، اول، تهران، انتشارات هادی، ۱۳۸۰ ش.
۱۷. جعفرین محمد علیه السلام، امام ششم علیه السلام، مصباح الشریعة، اول، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۰ق.
۱۸. جمعی از نویسندگان، یکصد درس زندگی از امام علی علیه السلام، بی جا، قم، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۱.
۱۹. خانی، رضا و ریاضی، حشمت الله، ترجمه بیان السعادة فی مقامات العبادة، اول، تهران، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۲ ش.
۲۰. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، بی جا، تهران، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
۲۱. رضانزاد، عز الدین و فاخری، علیرضا، اخلاق خانواده (۲)، بی جا، تهران، اداره آموزشگاه عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه، ۱۳۷۹.
۲۲. ستوده، هدایت الله، مقدمه ای بر آسیب شناسی اجتماعی، نشر آوای نور، ۱۳۷۲.
۲۳. شیر، عبدالله، طب الأئمة علیهم السلام، سوم، بیروت، دار الإرشاد، ۱۴۲۸ق.
۲۴. شارع پور، محمود، جامعه شناسی شهری، دوم، تهران، سمت، ۱۳۸۹.
۲۵. شریف قرشی، باقر، پژوهشی دقیق در زندگانی امام رضا علیه السلام، اول، تهران، اسلامیه، ۱۳۸۲ ش.
۲۶. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۲۷. _____، هدایة الأمة إلى أحكام الأئمة علیهم السلام، اول، مشهد، آستانة الرضویة المقدسه، مجمع البحوث الإسلامیه، ۱۴۱۴ق.
۲۸. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ ش.
۲۹. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، چهارم، قم، الشریف الرضی، ۱۳۷۰ ش.
۳۰. طوسی، محمد بن الحسن، الأمالی، اول، قم، دار الثقافة، ۱۴۱۴ق.
۳۱. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الأحکام، چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۳۲. طبیب، سید عبد الحسن، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، دوم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ ش.
۳۳. علی بن موسی امام هشتم، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام، اول، مشهد، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۶ق.
۳۴. عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، طبقات مفسران شیعه، چهارم، قم، نوید اسلام، ۱۳۸۷.
۳۵. علاء الدین، محمد رضا، نگرشی نو به تربیت دینی کودکان و نوجوانان، اول، ۱۳۸۰.
۳۶. عمید، حسن، فرهنگ عمید، بی جا، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۴ ش.
۳۷. غرویان، محسن، فلسفه اخلاق، بی جا، قم، نشر پیک جلال، ۱۳۷۹.
۳۸. فاخری، علیرضا و منتظری، محمد حسین، اخلاق خانواده (۱)، ششم، تهران، اداره آموزش عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه و سپاه، ۱۳۸۵.
۳۹. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی، اول، اصفهان، کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام، ۱۴۰۶ق.

۴۰. قائم مقام، فرهنگ، نظام گسیختگی و انحرافات اجتماعی، اول، تهران، روشنفکر، ۱۳۵۵.
۴۱. قائمی، علی، خانواده و نیازمندی‌های کودکان، اول، تهران، انتشارات امیری، ۱۳۶۶.
۴۲. _____، پرورش مذهبی و اخلاقی کودکان، بی‌جا، تهران، نشر امیری، ۱۳۶۳.
۴۳. قرشی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، سوم، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ ش.
۴۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ ق.
۴۵. کلینی، محمد بن یعقوب، تحفة الأولیاء، محمد علی اردکانی، اول، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۸۲۳ ش.
۴۶. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، دوم، تهران، اسلامیة، ۱۳۶۳ ش.
۴۷. _____، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، دوم، تهران، دار الکتب الإسلامية، ۱۴۰۴.
۴۸. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، قم، صدرا، ۱۳۷۹.
۴۹. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، اول، تهران، دار الکتب الإسلامية، ۱۳۷۴ ش.
۵۰. نراقی، ملا احمد، معراج السعادة، پنجم، قم، هجرت، ۱۳۷۷ ش.
۵۱. نوری‌زاد، صمد، آن‌سوی آیه‌ها نگرشی بر اعجازهای پزشکی قرآن، اول، قم، آیت عشق، ۱۳۸۳.
۵۲. یوسفیان، نعمت‌الله، تربیت دینی فرزندان، بی‌جا، قم، نشر زمزم هدایت، ۱۳۸۶.